

Вячеслав Корнієнко

**СКЛАДНА ДОРОГА ДО ПЕТРОГРАДА
(листи Федора Успенського до
Володимира Вернадського та Агатангела Кримського)**

У біографістиці події кінця другого десятиліття ХХ ст. дуже часто рясніють темними плямами, обумовленими поганим збереженням джерел особового походження цього періоду. Не виключенням є біографія Федора Івановича Успенського, бо про його життя в ці роки дослідники повідомляють вкрай мало. Один з таких маловідомих фактів – перебування Успенського в Україні у другій половині 1918 р., пролити світло на який дозволили кілька тогочасних епістол візантиніста, що публікуються нижче.

У 1918 р. Ф. Успенський як колишній директор Російського археологічного інституту в Константинополі за дорученням Наркомосвіти відбув до Одеси для огляду та перевірки інститутського архіву¹ з метою вилучення найбільш важливих документів заради з'ясування історії наукової установи та вартості його колекцій². На жаль, чітко встановити обставини перебування Успенського в Україні складно за браком джерел. Вірогідно, до Одеси він прибув або влітку 1918 р., коли скінчилися бойові дії між більшовицькими загонами та українською армією і був підписаний мир (12 червня 1918 р.), або ж на початку осені. Принаймні, на початок літа він ще знаходився у Петрограді³. За наявними джерелами можемо встановити, що зворотний шлях Успенського з Одеси до Петрограда пролягав через Миколаїв, Київ та Москву. Проте точної хронології подорожі за цими джерелами встановити неможливо, адже прямо датований тільки один лист. Тим не менше, загальну канву перебування Успенського в Україні у 1918 р. все ж можна відтворити.

Повертаючись назад, Успенський на певний час зупинився у Миколаєві, оскільки бойові дії між більшовицькими та українськими військами ускладнили залізничне сполучення. З Миколаєва він писав до

¹ Архів зберігався в окремій кімнаті Новоросійського (Одеського) університету, куди він був частково евакуйований після закриття Російського археологічного інституту в Константинополі у 1914 р.

² Е.Ю. Басаргина, *Русский археологический институт в Константинополе: архивные фонды*, Архивы русских византинистов в Санкт-Петербурге, Санкт-Петербург 1995, с. 89.

³ О.А. Барынина, *Отечественное византиноведение на рубеже эпох: Русско-византийская комиссия (1918–1930)*, Санкт-Петербург 2010, с. 209, прим. 601.

Володимира Івановича Вернадського (1863–1945), який на той час перебував в Україні, будучи головою комісії з організації Української академії наук. У листі Успенський звертався з проханням посприяти йому в справі отримання місця на поїзді для себе та для дружини. Як свідчить форма звертання до Вернадського, вони були знайомі з Успенським, хоча це знайомство мало суто діловий характер. Чи мало це листування якесь продовження, встановити наразі важко.

Подальшою долею Успенського вже у Києві займався відомий український сходознавець Агатангел Юхимович Кримський (1871–1942), як то засвідчують чотири епістоли, які, щоправда, не увійшли до видання “Епістолярна спадщина Агатангела Кримського”⁴. Вочевидь, далася взнаки мала інформативність цих листів, які написані олівцем буквально на підручних клаптиках паперу, що важко читаються, відсутність у трьох з них дат. Проте ці невеликі епістоли дозволяють якнайкраще усвідомити розпачливий душевний стан Успенського, який опинився в Києві один, без дружини, яка не могла дістатись міста з Вінниці, відсутність у нього впевненості у завтрашньому дні, у можливості ближчим часом дістатися додому. Променем надії в цьому відчаї було спілкування з Кримським, який, за посередництва свого учня Лозієва, намагався улаштувати питання повернення Успенського додому. Вочевидь, саме Лозієв, будучи особисто знайомий з Успенським як учасник Трапезундської археологічної експедиції 1917 р.⁵, інспірував участь Кримського в цьому питанні. Хоча й не виключено, що останній все ж виконував прохання Вернадського. Тим не менше, якими б чинниками не обумовлювалась допомога Успенському, українські колеги відгукнулись на прохання та доклали для вирішення цього питання максимум зусиль, свідченням чому є не тільки листи, що публікуються нижче, а також і той факт, що Успенський таки повернувся додому.

Листи Ф. Успенського до В. Вернадського та А. Кримського зберігаються у першому фонді Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Друкуються мовою оригіналу сучасним правописом. Недатовані епістоли Успенського до Кримського розташовані мною у тому порядку, який виглядає логічним ланцюжком подій.

⁴ *Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941)*, т. II: 1918–1941, К. 2005.

⁵ Про неї див.: Д.Н. Старостин, *Трапезундская экспедиция 1916–1917 гг.*, Новейшая история России 3 (11) (2014) 283–291.

1. **Ф. Успенський – В. Вернадському, Миколаїв – Київ,**
*вересень-жовтень 1918 р.*⁶

Глубокоуважаемый Владимир Иванович.

Около трех недель нахожусь я в Украине, в настоящее время остановился в Николаеве и предполагаю возвращаться в Москву и Петроград через Киев. Было бы очень желательно вступить с Вами в сношения. Прежде всего, необходимо ориентироваться в вопросе о сношениях между украинской и большевистской страной⁷: открылись ли железнодорожные сношения. В связи с этим придется обсудить меры по исходатайствованию места на поезде. Независимо от того нужно заручиться в Киеве пристанищем для себя и для жены. Я писал об этом профессору Тимофею Дм[итриевичу] Флоринскому⁸, но пока не имею ответа. Не теряю, впрочем, надежды, что он предложит в этом отношении дружеское содействие. Имея в виду, что Киев очень густо заселен и отличается дороговизной, я бы думал, что мне следует прибыть туда именно на столько времени, сколько потребуется для хлопот об устройстве обратного пути в Петроград или Москву. Итак, прошу Вас отозваться на настоящее мое обращение, чтобы выяснить дальнейшие интересующие меня вопросы.

Примите уверение в совершеннейшем почтении и преданности

Ф. Успенский.

Николаев, Потемкинская № 1, д[ом] Кавериной.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 27026, арк. 1–1зв., автограф.

2. **Ф. Успенський – А. Кримському, Київ – Київ, 30 жовтня 1918 р.**

Очень жалею, что не нашел Вас. Остановился у проф[ессора] Флоринского. Бибиковский бульв[ар] 36. Прошу уведомить, как лучше свидеться и побеседовать. Тел[ефон] Флор[инско]го 5–91 теперь не действует. Я имею намерение возвратиться в Москву и Петроград.

Ваш *Ф. Успенский.*

30 окт[ября] 1918.

[Київ].

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 24314, арк. 1–1зв., автограф.

⁶ Лист датується за контекстом.

⁷ Мовиться про події, пов'язані з першою московсько-українською війною, що припинилась 12 червня 1918 р. укладанням прелімінарного миру. Наприкінці грудня 1918 р. війна спалахнула знову новими атаками більшовицьких загонів.

⁸ Флоринський, Тимофій Дмитрович (1854–1919) – філолог-славіст, візантиніст, член-кореспондент Петербурзької академії наук (1898).

3. **Ф. Успенський – А. Кримському, Київ – Київ, листопад 1918 р.**

Многоуважаемый Агафангел Ефимович.

Так как я не оставил намерения воспользоваться первым поездом для Совета, то нахожусь в необходимости обратиться через Вас к Павлу Никифоровичу⁹ с просьбой – исходатайствовать мне разрешение на выезд из Киева мне и жене¹⁰ от украинского правительства.

Ваш Ф. Успенский.

IP НБУВ, ф. 1, од. зб. 24312, арк. 1, автограф.

4. **Ф. Успенський – А. Кримському, Київ – Київ, листопад 1918 р.**

Суббота.

Агафангел Евфимович.

В большом волнении нахожусь. Дело с санитарным поездом¹¹ не двинулось, нельзя ли попросить Павла Никифоровича двинуть это дело, если еще не ушло время. Жена еще не дала о себе знать, вероятно, из Винницы трудно найти место в вагоне. Если найдете нужным что сообщить, можно дать знать Пушкинская 22, дом Гарнич-Гарницкого¹². Как узнал, санит[арные] поезда циркулируют.

Ваш Ф. Успенский.

IP НБУВ, ф. 1, од. зб. 24313, арк. 1, автограф.

5. **Ф. Успенський – А. Кримському, Київ – Київ, листопад 1918 р.**

Глубокоуважаемый Агафангел Ефимович.

В пятницу молодой человек от вашего имени взял у меня паспорт и обещал добыть разрешение на выезд. Но до сих пор не имею об этом никаких известий. Меня озабочивает паспорт, без него нельзя здесь ступить шагу.

Замедление с выездом доводит меня до крайней степени тяготы. Я получился без дела и без цели жизни.

Ваш Ф. Успенский.

Есть телефон в моей квартире 24–60.

IP НБУВ, ф. 1, од. зб. 24311, арк. 1, автограф.

⁹ Лозієв, Павло Никифорович (1894–1981) – сходознавець, учасник Трапезундської археологічної експедиції 1917 р., секретар А. Кримського.

¹⁰ Слова “мне и жене” написані над рядком. Успенська (Вашенко), Надія Єрастівна (1862–1942).

¹¹ Спеціальний потяг, призначений насамперед для евакуації та надання допомоги пораненим і хворим під час бойових дій.

¹² Нині будинок Гарнич-Гарницкого має адресу Пушкінська 34. Належав Федору Мінічу Гарнич-Гарницкому (1834–1892), хіміку, професору університету св. Володимира.